

Sexsuaalikasvatusta kehitysvammaisille aikuisille, heidän vanhemmilleen ja heidän kanssaan työskenteleville ammattilaisille

Sisällys

Johdanto	2
OSA A Historia ja nykytilanne	2
1 Aikuisille kehitysvammaisille suunnattujen palvelujen lyhyt historia	4
2 Kehitysvammaisten palvelut	6
2.1 Asuminen	6
2.2 Lasten koulutus	6
2.3 Aikuiskasvatus	7
3 Kehitysvammaisten hyväksikäyttö ja suojele	8
4 Aikuisten kehitysvammaisten seksuaalikasvatus	10
5. Kaksi esimerkkiä aikuisille kehitysvammaisille tarkoitetusta seksuaalikasvatuksesta	12
5.1 Seksuaaliterveyttä kehitysvammaisille	12
5.2. SENSO - Sosiaaliset tarinat seksuaalikasvatuksessa ja ohjauksessa	13
OSA B Miten asioiden tulisi olla tulevaisuudessa	15
6. Millaista aikuisten kehitysvammaisten seksuaalikasvatuksen tulisi olla?	15
Lähteet.....	18

Johdanto

SEAD – Seksuaalikasvatusta kehitysvammaisille aikuisille, heidän vanhemmilleen ja heidän kanssaan työskenteleville ammattilaisille on EU-Grundvik -rahoitteinen kehittämishanke, jossa on mukana osanottajia Belgiasta, Saksasta, Unkarista, Suomesta, Liettuasta, Hollannista ja Isosta-Britanniasta. Projektissa selvitetään ja kehitetään kehitysvammaisille aikuisille sekä heidän vanhemmilleen ja heidän kanssaan työskenteleville suunnatun seksuaalikasvatuksen nykytilaa ja kehitetään seksuaalikasvatusta edelleen.

Projektin puitteissa tehtävässä selvityksessä tarkastelun kohteena ovat:

- Kehitysvammaisille aikuisille suunnatut palvelut Suomessa
- Kehitysvammaisten aikuisten seksuaalinen hyväksikäyttö ja suojele
- Kehitysvammaisille aikuisille suunnatun seksuaalikasvatuksen nykytila
- Millaista kehitysvammaisille aikuisille, heidän vanhemmilleen ja heidän kanssaan työskenteleville suunnatun seksuaalikasvatuksen tulisi olla

Tehtävänasettelu jakaantuu kahteen osaan. A-osan (pääluvut 1-5) tavoitteena on kehitysvammaisille aikuisille suunnattujen palvelujen, kehitysvammaisten seksuaalisen hyväksikäytön sekä seksuaalikasvatuksen historian ja nykytilan kuvailu. Kuvailussa hyödynnetään kirjallista materiaalia, www-sivuilta löytyvää tietoa ja tilastotietokantoja, joita täydennetään haastatteluissa saaduilla tiedoilla. B-osassa (pääluku 6) katsotaan ajassa eteenpäin pohtien, miten asioiden tulisi olla tulevaisuudessa. Keskeisenä tiedonlähteenä tässä osassa ovat kehitysvammaisten aikuisten, heidän vanhempinsa ja kehitysvammaisten aikuisten parissa toimivien ammattilaisten haastattelut. Haastateltavia tuli olla 3-5 kohdejoukon kustakin osaryhmästä.

Tämän raportin perustana on viiden kehitysvammaisen nuoren aikuisen (19–24 -vuotta), neljän kehitysvammaisen aikuisen vanhemman ja neljän kehitysvammaisten parissa toimivan ammattilaisen haastattelut. Nuorten aikuisten haastattelut tehtiin kasvokkain. Vanhempien haastatteluista yksi ja ammattilaisten haastatteluista yksi tehtiin kasvokkain ja loput puhelinhaastatteluina. Puhelinhaastatteluissa tutkimustiedote ja lupalomake lähetettiin haastateltaville ennen haastattelua. Ne käytiin läpi ennen haastattelun alkua ja haastateltavat palauttivat allekirjoitetun lupalomakkeen postitse. Lupalomakkeen allekirjoittivat kaikki haastatellut yhtä vanhempaa lukuun ottamatta. Haastatteluaineistot on käsitelty tarkastelemalla, mistä teemoista kussakin haastattelussa puhutaan. Raportoitaessa niissä esiin nousseita näkökulmia peilataan toisiinsa sekä kirjallisista lähteistä saatuihin näkökulmiin.

Selvitystyö on osa laajempaa kehittämishanketta, jossa paitsi selvitetään kehitysvammaisille aikuisille tarjottavaa seksuaalikasvatusta, kehitetään myös materiaalisalkkua seksuaalikasvatuksen tueksi. SEAD-projektin kansallisena kumppanina Suomessa on Ammattiopisto Luovi ja selvityksen toteutuksesta vastaa Luovin tutkimuspäällikkö Anna-Liisa Lämsä.

OSA A Historia ja nykytilanne

1 Aikuisille kehitysvammaisille suunnattujen palvelujen lyhyt historia

Ennen vuotta 1880 kehitysvammaisuutta ei yleensä tunnustettu, eikä Suomessa ollut erityisesti kehitysvammaisille suunnattuja laitoksia. Vammaisten hoito oli pääasiassa kotien ja kyläyhteisöjen vastuulla. Jos omaiset tai muut läheiset ihmiset eivät pystyneet pitämään huolta kehitysvammaisesta, hänet sijoitettiin vaivaistaloon tai hän joutui huutolaiseksi. Muita vammaisten sijoituspaikkoja olivat kunnalliskodit ja mielisairaalat, joissa hoidettiin myös kehitysvammaisia.

Suomen ensimmäinen kehitysvammalaitos, Perttulan tylsämielisten kasvatuslaitos perustettiin vuonna 1890. Sen lisäksi 1900-luvun alussa perustettiin hoitolaitoksia ja -osastoja, joissa toimintakulttuuri oli hyvin sairaalamainen. Vallalla oli käsitys, että poikkeaviksi luokiteltujen paikka oli laitoksissa, jotka sijaitsivat erillään muista kouluista tai laitoksista.

1910-luvulla Suomessa ryhdyttiin toteuttamaan negatiivista rotuhygieniää, jolla tarkoitettiin avioliittokieltoja, eristämistä, sterilisointia ja jopa surmaamista. Suomi oli rotuhygienia-ajattelun ja ennen kaikkea sterilointipolitiikan eturintamassa yhdessä Yhdysvaltojen, Sveitsin, Saksan ja muiden Pohjoismaiden kanssa. Perttulan tylsämielislaitoksessa aloitettiin vuonna 1912 kehitysvammaisten laittomat steriloinnit, jotka lopetettiin vuonna 1922 lääkintöhallituksen puututtua niihin. Vuoden 1929 avioliittolaisissa (234/1929) kehitysvammaisten naimisiinmeno kiellettiin rotuhygieenisin perustein. Sterilisointilaki (227/1935) hyväksyttiin 1935 ja Suomessa tehtiin vuosina 1935–1970 rotuhygieenisin syin 7 350 sterilisointia. Pakkosteriloinnista luovuttiin lainsäädännössä vasta vuonna 1970 (Sterilisoimislaki 283/1970). Vuodesta 1987 lähtien kaikilla vammaisilla on ollut oikeus solmia avioliitto ja perustaa perhe (Avioliittolaki 411/1987).

Vuoden 1958 vajaamielislain (107/1958) myötä kehitysvammaisten hoidon painopiste siirtyi suuriin keskuslaitoksiin. Laitoshoidossa olevien määrä oli suurimmillaan kehitysvammaisten huoltoa koskevan lain (519/1977) voimaantulon aikoihin. Vuonna 1983 tehdyn selvityksen mukaan kehitysvammalaitoksissa ja mielisairaaloissa oli hoidettavana yli 7000 kehitysvammaista. Määrä alkoi vähetä 1980-luvulta alkaen ja laitospaikkojen väheneminen nopeutui 1990-luvun taloudellisen laman myötä. Kehitysvammaisten laitoshoitopaikat vähentyivät vuosina 1990–1995 noin 5000 hoitopaikasta reiluun 3000 hoitopaikkaan. (Kaski 2005.) Hoitopaikkojen määrän väheneminen on jatkunut 2000-luvulla.

Taulukko 1. Kehitysvammaisten laitoshoido 2000–2011.

	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2011	Muutos 2000–2011 %	Muutos 2010–2011 %
miehet	1601	1498	1394	1374	1290	1188	1036	35,3	12,8
naiset	1157	1119	986	922	855	746	676	41,6	9,4
yhteensä	2758	2617	2380	2296	2145	1934	1712	37,9	11,5

Lähde: Tilasto- ja indikaattoripankki SOTKANet. Vammaispalvelut.

Kehitysvammaisten ammattikoulutus alkoi 1891 Perttulassa. Kuhankosken erityisammattikoulu aloitti toimintansa 1923 heikkolahjaisten tyttökotina ja varsinainen ammattikoulutus aloitettiin Kuhankoskella 1974. Alavuden erityisammattikoulun toiminta alkoi tyttöjen työkouluna vuonna 1952 ja kurssimuotoinen ammattikoulutus aloitettiin 1974. Ammatillisen erityisopetuksen tavoitteena oli sellaisen ammattitaidon saavuttaminen, joka vastasi oppilaan suorituskykyä ja mahdollisti toimeentulon hankkimisen.

Kehitysvammaisten seksuaalisuus oli pitkään tabu. Myöskään kehitysvammaisten seksuaalikasvatusta ei pidetty tarpeellisena. Vasta nuorempiin ikäluokkiin kuuluvat ovat saaneet seksuaalikasvatusta osana peruskoulun ja/tai toisen asteen terveystieteiden opetusta.

Kuvio: Kehitysvammaisten palvelujen lyhyt historia (Ihan epänormaalia 2012).

2 Kehitysvammaisten palvelut

2.1 Asuminen

Kehitysvammaisten asuminen on ollut viime vuosina toistuvasti huomion kohteena. Kehittämisen painopisteenä on ollut laitoshoidon purkaminen ja asumispalveluiden porrastettu järjestäminen kehitysvammaisen tuentarve huomioiden. Yhä useammat kehitysvammaiset asuvat laitoksen sijaan autetusti tai tuetusti ryhmäkodissa tai tuetusti tukiasunnossa. Ryhmäkodeissa ja tukiasunnoissa asuvien määrän kasvu ei selity kuitenkaan yksinomaan laitoshoidon purkamisella. Aiemmin laitoksissa asuneiden ohella avohuollon asumispalveluita ovat tarvinneet myös ikääntyvien vanhempiensa luona asuneet aikuiset kehitysvammaiset. Vuoden 2007 alussa vanhempiensa luona asui noin 6250 kehitysvammaisista aikuista. Itsenäisesti tai vähäisen tuen turvin asui noin 3000 henkilöä. Samana vuonna erilaisten asumispalveluiden piirissä oli noin 8300 henkilöä ja perhehoidossa 1250 henkilöä. (Asuntoja kehitysvammaisille... 2009.)

Taulukko 2. 18–64-vuotiaat ja yli 65-vuotiaat kehitysvammaisten asumispalvelujen käyttäjät vuosina 2000 ja

20011 sekä palvelujen käyttäjämäärien muutos 2000–20011.

Lähde: Tilasto- ja indikaattoripankki SOTKANet. Vammaispalvelut.

		Laitosasuminen			Autettu asuminen			Ohjattu asuminen			Tuettu asuminen		
		18-64	65-	Yhteensä	18-64	65-	Yhteensä	18-64	65-	Yhteensä	18-64	65-	Yhteensä
2000	miehet	1402	77	1479	1339	83	1422	815	51	866	269	21	290
	naiset	988	83	1071	1140	87	1227	639	44	683	244	17	261
	yhteensä	2390	160	2550	2479	170	2649	1454	95	1549	513	38	551
2011	miehet	842	79	921	2959	353	3312	1064	128	1192	572	42	614
	naiset	530	71	601	2421	338	2759	863	105	968	448	36	484
	yhteensä	1372	150	1522	5380	691	6071	1927	233	2160	1020	78	1098
Muutos	miehet	-560	+2	-558	+1620	+270	+1890	+249	+77	+326	+303	+21	+324
	naiset	-458	-6	-470	+1281	+251	+1532	+224	+61	+285	+204	+19	+223
	yhteensä	-1018	-10	-1028	+2901	+521	+3422	+473	+138	+611	+507	+40	+547
Muutos 2000-2011 %	miehet	-39,9	+2,6	-37,7	+121,0	+325,3	+132,9	+30,6	+151,0	+37,6	+112,6	+100	+117,7
	naiset	-46,4	-7,2	-43,9	+112,4	+288,5	+124,9	+35,1	+138,6	+41,7	+83,6	+111,8	+85,4
	yhteensä	-42,6	-6,3	-40,3	+117,0	+306,5	+129,2	+32,5	+145,3	+39,4	+98,8	+105,3	+99,3

2.2 Lasten koulutus

Laki oppivelvollisuudesta (101/1921) tuli Suomessa voimaan vuonna 1921. Sen myötä myös vammaiset tulivat oppivelvollisuuden piiriin. Lapsi voitiin kuitenkin vapauttaa oppivelvollisuudesta sen perusteella, ettei hän osannut puhua kunnolla tai hänen käsityskykynsä oli heikko. Oppivelvollisuus ei näin koskenut kaikkia, vaikka suurimmissa kaupungeissa (>10 000 asukasta) tulikin olla apukoulu hitaammin oppivia tai opetusta häiritseviä oppilaita varten. Koululainsäädännön uudistus vuonna 1979 velvoitti kunnat perustamaan harjaantumiskouluja vaikeimmin kehitysvammaisille lapsille. Kehitysvammaisten opetus oli kuitenkin kehitysvammalain (519/1977) alasta ja sosiaalitoimen hallinnoimaa ja kyse oli usein pikemmin kehitysvammahuollosta ja kehitysvammaisten hoidosta kuin heidän koulutuksestaan.

Peruskoululain (476/83) tultua voimaan oppivelvollisuusikäistä lasta ei voitu enää vapauttaa oppivelvollisuudesta. Lievästi ja keskiasteisesti kehitysvammaisten opetus siirtyi opetustoimen tehtäväksi vuonna 1985. Vaikeammin vammaisten opetus sen sijaan oli vuoteen 1997 saakka sosiaalihuollon alasta.

Mukautettu opetus ja harjaanumisopetus ja niiden opetussuunnitelmat jäivät historiaan vuonna 2010, kun siirryttiin käyttämään kaikille oppilaille yhteistä opetussuunnitelmaa. Nykyisin kunkin oppilaan oppimisen edellytykset huomioidaan oppimäärää yksilöllistämällä ja tarjoamalla oppilaalle tarpeen mukaan porrastettua tukea. Jos perusopetukselle säädettyjä tavoitteita ei lapsen vammaisuuden tai sairauden vuoksi ole ilmeisesti mahdollista saavuttaa yhdeksässä vuodessa, alkaa oppivelvollisuus kuusivuotiaana ja kestää 11 vuotta. Kehitysvammaiset lapset ovat yleensä pidennetyn oppivelvollisuuden piirissä.

Seksuaalikasvatus- ja ihmisuuhdekasvatus olivat peruskoulussa aiemmin osa liikunnan yhteydessä annettua terveystieteen ja kotitalouden yhteydessä annettua perhekasvatuksen opetusta. Näiden oppiaineiden opetustuntimääriä vähennettiin 1990-luvun puolivälissä rajusti, mikä johti myös seksuaalikasvatuksen supistumiseen ja oli osasyynä nuorten seksuaaliterveyden heikentymiseen. Lukuvuodesta 2004–2005 alkaen terveystieto on ollut pakollinen oppiaine peruskoulussa ja opetukseen käytetty tuntimäärä on lähes kaksinkertaistunut kymmenen vuotta aiempaan tilanteeseen verrattuna. Pojille ja tytöille erikseen annettua opetuksesta on siirrytty samanaikaisesti tapahtuvaan opetukseen, jonka toteutuksessa

kouluterveydenhoitajat ovat usein mukana. (Kontula 2007.) Peruskoulun opetussuunnitelman mukaisesti opetus koskee myös kehitysvammaisia.

2.3 Aikuiskasvatus

Aikuisten kehitysvammaisten mahdollisuudet peruskoulun jälkeiseen koulutukseen määrittivät pitkään vammaan laaja-alaisuuden perusteella. Lievemmin kehitysvammaisille tarjottiin työopetusta kehitysvammalaitoksissa jo 1800-luvun lopulla. Tuolloin luotiin perusta myös ammatillisissa erityisoppilaitoksissa nykyisin tarjottavalle koulutukselle. Yleiset ammattioppilaitokset perustivat 1970-luvun puolivälissä erityisryhmiä apukoulutasoisille opiskelijoille. 1980-luvun alkupuolella yleisissä ammattioppilaitoksissa opiskeli noin 750 ja ammatillisissa erityisoppilaitoksissa 1660 erityisopiskelijaa, joista monien kehitys oli lievästi viivästynyttä (Mähönen 2007). Vaikea kehityksenviivästymä sen sijaan yleensä sulki kehitysvammaisen toisen asteen koulutuksen ulkopuolelle aina 1990-luvun loppupuolelle saakka. Näin siitä huolimatta, että koko ikäluokan oikeudesta peruskoulun jälkeiseen koulutukseen puhuttiin jo 1970-luvun lopulla. Todellisuutta siitä tuli kuitenkin vasta 2000-luvulla.

Kehitysvammaiset voivat saada koulutusta tavallisissa ammattioppilaitoksissa, ammattioppilaitosten ja kansanopistojen erityislinjoilla, ammatillisissa erityisoppilaitoksissa sekä kansalais- ja työväenopistoissa. Koulutus voidaan toteuttaa myös oppisopimuskoulutuksena. Aikuiskoulutusta ja ammatillisesti suuntautuneita kursseja järjestetään myös työkeskuksissa. Aikuiskoulutuspalveluissa, kuten muissakin palveluissa, noudatetaan normaaliuden periaatetta. Ensisijaisia ovat normaalit, kaikille tarjolla olevat palvelut. Erityispalveluita tarjotaan runsaammin tukea tarvitseville. Tavallisten ammattioppilaitosten ylläpitäjinä ovat tavallisesti kunnat tai kuntainliitot. Kansanopistojen ja ammatillisten erityisoppilaitosten taustayhteisönä on puolestaan usein kannatusyhdistys, muu yksityinen yhdistys tai säätiö. Työkeskukset ovat yleensä joko kuntien tai kolmannen sektorin toimijoiden ylläpitämiä.

3 Kehitysvammaisten hyväksikäyttö ja suojele

Kun henkilö täyttää 18 vuotta, hän on täysi-ikäinen ja päättää omista asioistaan. Tämä koskee myös kehitysvammaisia henkilöitä. Kehitysvammaisen saattaa tarvita apua monien asioiden hoitamisessa, jolloin hänelle voi olla tarpeellista hakea edunvalvontaa. Kehitysvammaisilla on silti samat perusoikeudet kuin muillakin ihmisillä. Kansallisessa lainsäädännössä nämä oikeudet perustuvat perustuslakiin kirjattuihin kansalaisten perusoikeuksiin. Perustuslain mukaan ihmiset ovat esimerkiksi yhdenvertaisia lain edessä ja laki turvaa kaikille kansalaisille myös välttämättömän toimeentulon ja huolenpidon sekä riittävät sosiaalipalvelut.

Seksuaalioikeudet ovat universaaleja ihmisoikeuksia, jotka perustuvat kaikille luonnostaan kuuluviin oikeuksiin, vapauteen, ihmisarvoon ja tasavertaisuuteen. Kyse on yksilön kokonaisvaltaisesta fyysisestä, henkisestä ja sosiaalisesta hyvinvoinnista, joihin voidaan seksuaalioikeuksia edistämällä vaikuttaa. Euroopan sosiaalinen peruskirja sekä YK:n kansalaisoikeuksia sekä poliittisia, taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskevat yleissopimukset ovat tärkeimpiä kehitysvammaisten henkilöiden oikeuksien taustalla olevia kansainvälisiä sopimuksia, jotka koskevat myös Suomea. YK:n vammaisten oikeuksien sopimukseen on kirjattuna myös vammaisten oikeus saada tarvitsemaansa seksuaalisuuteen liittyvää tietoa. Suomi ei ole toistaiseksi ratifioinut YK:n yleissopimusta vammaisten oikeuksista.

Ympäristön on usein vaikea hyväksyä sitä, että vaikeasti vammaisilla nuorilla ja aikuisilla on samat seksuaaliset tarpeet ja oikeudet toteuttaa seksuaalisuuttaan kuin kaikilla muillakin. Laki ei kuitenkaan rajoita kehitysvammaisten oikeuksia seksuaalisuuteen sen enempää kuin muidenkaan. Myös vammaisilla on oikeus solmia seksuaalisia suhteita vapaasti, toisten oikeudet huomioiden. Kehitysvammaisuus ei ole

myöskään este avioliiton solmimiselle, vaan vammaisiin pätevät samat avioliiton solmimisen esteet kuin muihinkin (1987/411). Laki ei rajoita kehitysvammaisten oikeutta vanhemmuuteen. Ympäristön asenteet saattavat sen sijaan tehdä sen monissa tilanteissa.

Kehitysvammaisen seksuaalinen koskemattomuus ja itsemääräämisoikeus on turvattu lailla siten, että lain mukaan seksuaalisen toiminnan osapuoli ei saa olla ymmärtämätön tai alisteisessa asemassa toiseen osapuoleen nähden. Suomen rikoslain (1889/39) mukaan seksuaalisen hyväksikäytön tunnusmerkit täyttyvät, jos uhri on tekijäänsä nähden alisteisessa asemassa. Rikoslaisissa huomioidaan myös erityisesti vammaisten uhrien puolustuskyvyttömyys ja riippuvuus toisista ihmisistä teon rangaistavuuteen vaikuttavina seikkoina.

Ei ole olemassa tilasto- tai tutkimustietoa siitä, kuinka monet kehitysvammaiset joutuvat Suomessa seksuaalisen tai muunlaisen väkivallan kohteiksi. Eri arvioiden mukaan vammaisiin naisiin kuitenkin kohdistuu väkivaltaa 2-10 kertaa useammin kuin vammattomiin naisiin ja myös vammaiset miehet ovat vammattomia suuremmissa vaarassa joutua väkivallan kohteiksi (Ilman esteitä 2011; Vammaispalvelun käsikirja 2013; Väestöliiton seksuaaliterveyspoliittinen ohjelma 2006). Erityisesti kehitysvammaiset naiset ovat vaarassa joutua seksuaalisen väkivallan ja hyväksikäytön kohteiksi toistuvasti elämänsä aikana.

Jokaisella seksuaalisen väkivallan kohteeksi joutuneella on oikeus tehdä poliisille ilmoitus tapahtuneesta hyväksikäytöstä. Huomattava osa uhreista ei sitä kuitenkaan tee. Kehitysvammaisilla rikosilmoituksen tekemistä rajoittaa hyväksikäytön uhrin usein läheinen suhde hyväksikäyttäjään, jonka avusta kehitysvammaisen voi olla riippuvainen. Toisaalta kehitysvammaisella ei ole välttämättä ilmoituksen tekemisen edellyttämää tietoa ja käsitteitä, jotta hän pystyisi kertomaan, mitä on tapahtunut ja osaisi hakea apua oikeasta paikasta. Vastaavasti monissa neuvontaa ja turvaa tarjoavista paikoista ei ole valmiuksia kohdata vammaisia asiakkaita. Uhri voi myös tuntea väkivallan vuoksi häpeää ja pelätä ilmoituksen tekemistä ja mitä siitä seuraa. Seksuaalisuus on voinut olla etenkin aiemmin kehitysvammaiselle kielletty asia, josta ei ole saanut puhua, mikä vaikeuttaa asian esille ottamista myös myöhemmin ikävuosina. Kun erilaisiin hoitotoimiin liittyy koskettelua, ei kehitysvammaisen välttämättä myöskään tiedosta, millainen koskettelu on hyväksyttävää ja milloin on kyse hyväksikäytöstä. Niissä tapauksissa, joissa rikosilmoitus tehdään, ilmoituksen tekijänä on usein henkilö, jolle kehitysvammaisen on kertonut tapahtuneesta hyväksikäytöstä tai joka on muutoin saanut tiedon asiasta. Kehitysvammaisten parissa työskentelevien taitoihin tunnustaa tapahtunut hyväksikäyttö onkin kiinnitetty viime vuosina huomiota. Rikosasian eteenpäin vieminen riippuu usein siitä, miten vammaisen läheiset kykenevät ja haluavat tilanteessa toimia. Jos lähi-ihmiset eivät lähde vammaisen mukaan avustajiksi ja tueksi, jää rikos yleensä ilmoittamatta ja selvittämättä.

Poliisi aloittaa esitutinnan, jos on syytä epäillä, että on tapahtunut rikos (Esitutkintalaki 1987/449). Poliisi nimeää tutkittavaksi otettavalle rikosasialle tutkinnanjohtajan, joka vastaa tutkinnan etenemisestä. Poliisi kerää aineistoa esitutkintaa varten kuulemalla asianosaisia ja todistajia sekä keräämällä kirjallisia todisteita. Mikäli on kyse juuri tapahtuneesta seksuaalisesta hyväksikäytöstä, tulee uhrin hakeutua välittömästi lääkärintarkastukseen, vaikka ulkoisia vammoja ei olisikaan. Pesulla käynnin vuoro on vasta lääkärintarkastuksen jälkeen. Lääkärintarkastus on osa esitutkintamateriaalia. Esitutkinnan päätyttyä tutkinnassa kertyneestä aineistosta laaditaan esitutkintapöytäkirja, jos jatkokäsittely sen vaatii. Esitutkintapöytäkirja lähetetään edelleen syyttäjälle syyteharkintaa ja syytettä koskevan ratkaisun tekemistä varten.

Rikoslaki määrittelee erilaisista seksuaalirikoksista annettavat rangaistukset (1998/563). Raiskauksen yritykset on rangaistava joko vankeutena tai sakkona. Raiskauksesta on tuomittava vankeuteen vähintään yhdeksi ja enintään kuudeksi vuodeksi. Raiskauksesta tuomitaan myös se, joka käyttää hyväkseen esimerkiksi vammaisuuden takia puolustuskyvyttöntä. Seksuaaliseen tekoon pakottamisesta tuomitaan sakkoon

tai vankeuteen enintään kolmeksi vuodeksi. Pakottamisesta seksuaaliseen tekoon tuomitaan myös se, joka käyttää vammaisuuden tilaa ja vammaisen puolustuskyvyttömyyttä tai riippuvuutta muiden avusta hyväkseen. Seksuaalisesta hyväksikäytöstä on tuomittava sakkoon tai vankeuteen enintään neljäksi vuodeksi. Rikoslaisissa sanotaan myös, että jos vahingoittaa toisen terveyttä, aiheuttaa toiselle kipua tai saattaa toisen tiedottomaan tai muuhun vastaavaan tilaan, on hänet tuomittava pahoinpitelystä sakkoon tai vankeuteen enintään kahdeksi vuodeksi (1995/578).

Kehitysvammaisten tukiliitto ja Kehitysvammaliitto ovat erityisesti kehitysvammaisten asioihin keskittyviä vammaisjärjestöjä. Liitot edistävät kehitysvammaisten tasa-arvoa, oikeuksia ja osallistumista yhteiskunnassa. Näitä samoja asioita ajaa myös Kehitysvammaisten tukiliiton alla toimiva kehitysvammaisten oma Me Itse ry, joka eroaa edeltävistä siinä, että kehitysvammaisten puolestapuhujina ovat kohderyhmään kuuluvat itse. Kynnys ry edistää eri tavoin vammaisten perus- ja ihmisoikeuksia kehitysvammaiset mukaan lukien. Vammaisjärjestöjen ohella vammaisten asemaan Suomessa ovat kiinnittäneet huomiota muun muassa Väestöliitto ja Sexpo. Eri järjestöillä on vammaisten seksuaalisuuteen, seksuaalikasvatukseen, seksuaalisiin oikeuksiin, vanhemmuuteen ja seksuaaliseen väkivaltaan ja hyväksikäyttöön liittyviä julkaisuja. Muun muassa Kehitysvammaisten tukiliitto ja Kynnys ry tarjoavat tiedottamisen ohella vammaisten henkilöiden palveluihin ja oikeuksiin liittyvää lakineuvontaa.

4 Aikuisten kehitysvammaisten seksuaalikasvatus

Kehitysvammaiset aikuiset voivat saada seksuaalikasvatusta ammatillisissa oppilaitoksissa, jatkokoulutuksessa, erilaisissa työ- ja päivätoimintapaikoissa, asumisyksiköissä, opintopiireissä, kursseilla, vammaisneuvoloissa, ryhmissä ja itse opiskellen (Ilmonen ym. 2001). Koulutuksenjärjestäjinä voivat olla kuntien sosiaali- ja terveystyöpalvelut, yksityiset palveluntarjoajat, oppilaitokset sekä kolmannen sektorin eri toimijat. aikuisten kehitysvammaisten seksuaalikasvatus on hajanaista ja sen saamismahdollisuudet vaihtelevat suuresti paikkakunnittain, vaikka koulutusmahdollisuudet ovat moninaisia eikä seksuaalikasvatukselle ole laillisia esteitä

Kattavinta seksuaalikasvatus on ollut nuorempiin ikäluokkiin kuuluvien kehitysvammaisten joukossa. He ovat saaneet seksuaalikasvatusta peruskoulussa ja seksuaalikasvatusta sisältyy myös ammatillisessa koulutuksessa perustutkinto-opiskelijoilla terveystiedon opintoihin. Terveystiedon opinnot ovat kuitenkin ammatillisessa koulutuksessa vapaaehtoisia niille opiskelijoille, jotka aloittavat opintonsa 18 vuotta täytettyään (Laki ammatillisesta koulutuksesta 630/1998, 12§).

Kehitysvammaisten seksuaalisuuteen suhtautuminen on edelleen ristiriitaista. Kehitysvammaisen voidaan ajatella olevan ikuinen lapsi, jolla ei voi eikä saa olla seksuaalisia tarpeita. Kaukana eivät ole vielä ne ajat, jolloin kehitysvammaisilla ei ollut laillista oikeutta sen paremmin avioliittoon kuin vanhemmuuteenkaan. Jyrkimmillään ympäristön asenteet pohjautuvat edelleen pikemmin rotuhygienia-ajatteluun kuin kehitysvammaisten ihmisoikeuksiin. Kehitysvammaisten seksuaalisuus, seurustelu ja lisääntyminen ovat olleet pitkään tabuja, asioita, joista ei ole voitu edes puhua. (Ahokas & Pasila 2011; Henttonen 2005; Palonen-Munnukka 2009.) Tämä on heijastunut myös seksuaalikasvatukseen. Aikuisten kehitysvammaisten joukossa on niitä, jotka ovat kasvaneet ilmapiirissä, jossa seksuaalisuuteen liittyvistä asioista ei ole saanut puhua. Heille seksuaalisuudesta puhuminen on yhä edelleen vaikeaa. Tilannetta eivät helpota ympäristön usein vanhakantaiset asenteet. Esimerkiksi kehitysvammaisten mahdollisuus saada lapsia kyseenalaistetaan yhä monissa yhteyksissä.

Kehitysvammaisen seksuaalinen kehitys on tavallisesti samanlaista kuin muidenkin ja hän käy läpi samat seksuaalisen kehityksen vaiheet kuin muut, mutta vaiheet tulevat usein myöhässä. Kehitysvammaisen

tarvitsee samaa tietoa seksuaalisuudesta kuin muutkin, ehkäisyyn ja seksitauteihin liittyvä tieto mukaan lukien. Heikon itsetunnon ja ”opetun kiltteiden” vuoksi moni kehitysvammaisen tarvitsee myös opetusta omien rajojen säilyttämiseen ja toisten rajojen kunnioittamiseen. Raskauden ja seksitautien ehkäisyyn liittyvä seksuaalikasvatus on osa seksuaaliterveys- ja turvakasvatusta, jota sisältyy muun muassa terveystiedon opintoihin kouluissa. Toisaalta näitä asioita voidaan käsitellä esimerkiksi seksuaalineuvonnassa tai seksuaaliterapiassa. Tiedon välittämisessä on huomioitava kehitysvammaisen oppimisen ja ymmärtämisen taso sekä hänen todellinen ikänsä. Kaikkien kohdalla esimerkiksi ehkäisyyn liittyvät asiat eivät ole heidän seksuaalisen kehityksensä vaihe huomioiden ajankohtaisia. (Luoma-aho & Lekola 2011.)

Lapsen saaminen on asia, joka askarruttaa monia kehitysvammaisia. On arvioitu, että viidestä seitsemään prosenttia kehitysvammaisista ihmisistä tulee vanhemmiksi (Henttonen & Kantojärvi 2012). Huomattavasti useampi kehitysvammaisen kuitenkin unelmoi vanhemmuudesta ja omasta perheestä. Osalle vauvankaipuu voi olla todella kipeä ja herkkä asia, joka voi tuntua jopa fyysisenä kipuna, mutta se voi olla myös suurta pelkoa aiheuttava asia. Toisaalta ovat ymmärrettäviä myös lähipiirin huoli ja hätä siitä, kykenisikö kehitysvammaisen huolehtimaan lapsesta. Vanhemman kehitysvamma on seikka, joka on otettava huomioon silloin, kun perhe tarvitsee ammatillista tukea. Kaikki perheet, joissa vanhemmalla on kehitysvamma, eivät kuitenkaan tarvitse erityistä tukea eikä perhettä tarvitse tukea vain siksi, että tiedetään, että vanhemmalla on kehitysvamma. Lasten kasvatukseen ja perheiden selviytymiseen kasvatustehtävässään vaikuttaa moni muukin asia, esimerkiksi onko perheellä toimiva epävirallinen verkosto sukulaisineen ja läheisineen.

Noin puolet kehitysvammaisten henkilöiden lapsista elävät vanhempiensa kanssa. Nämä lapset on voitu hoitaa kotona omaisten ja muun tukiverkosto auttamana tai lastensuojelun tukemana. Tuoreet kehitysvammaiset vanhemmat selviytyvät, jos heillä on halu oppia asioita ja soveltaa oppimaansa. Äidillä ja isällä itsellään pitää olla ote asioista, ja halu elää itsenäistä elämää oman lapsensa kanssa. Perheen, läheisten ja ammattihenkilöstön muodostama tukiverkosto on vanhemmille tärkeä, mutta arki ei saa rakentua pelkästään sen varaan. Oikea-aikainen, oikeanlainen, riittävä ja riittävän pitkäkestoinen ammattilaisten tuki on ratkaisevan tärkeää, kun vanhemmalla on kehitysvamma. Kotikäynti ja apu arjen pienissä, toistuvissa pulmakohdissa on usein kaikkein paras tapa tukea perhettä. (Vehmanen 2012.) Tiukka sosiaalinen kontrolli lapsen hoitoon ja kasvatukseen liittyvissä kysymyksissä voi aiheuttaa myös ongelmia: vanhemmille ei tosiasiallisesti anneta mahdollisuutta toteuttaa vanhemmuutta (Henttonen & Kantojärvi 2012).

Kehitysvammaisten osalta riski lapsen huostaanottoon on 15–50 kertaa suurempi kuin muilla vanhemmilla (Kantojärvi 2008). Noin puolet kehitysvammaisten vanhempien lapsista otetaan huostaan, vaikka tuetun vanhemmuuden avulla suuri osa heistä voisi elää omassa kodissaan. Tuetun vanhemmuuden erilaiset keinot eivät ole vielä tavoittaneet kaikkien alueiden ammattihenkilöitä, ja asiointi kehitysvammaisten vanhempien kanssa saattaa olla lasten kanssa toimiville uutta ja outoa. Työntekijöiden tottumattomuus tehdä yhteistyötä kehitysvammaisten vanhempien kanssa voikin lisätä huostaanoton riskiä. Tiedon ja kokemuksen puuttuessa eri tilanteissa reagoidaan herkästi tunteella ja tehtyihin tulkintoihin ja päätöksiin vaikuttavat herkästi asenteet ja pelot.

5. Kaksi esimerkkiä aikuisille kehitysvammaisille tarkoitettua seksuaalikasvatuksesta

5.1 Seksuaaliterveyttä kehitysvammaisille

Kaupunkilähetys on kansainvälinen järjestö. Suomessa kaupunkilähetyksen toiminta on keskittynyt Helsinkiin, Turkuun ja Tampereelle. Järjestötyö perustuu kristilliseen ihmiskäsitykseen, johon kuuluvat ihmisten kuuleminen ja arvostaminen, yhdenvertainen kohtaaminen, yhteisöllisyys ja hyvän kierrättäminen. Järjestön

tavoitteena on turvan, huolenpidon ja välittämisen tarjoaminen mm. vanhuksille ja kehitysvammaisille. Tampereen kaupunki on Tampereen kaupunkilähetyksen tuottamien palvelujen suurin ostaja. Merkittävä rahoittaja on myös Raha-automaattiyhdistys(RAY), jonka avustukset ovat mahdollistaneet myös Seksuaaliterveyttä kehitysvammaisille – projektin toteutuksen. RAY on myöntänyt projektille rahoituksen vuosille 2012–2016.

Oikeus seksuaalisuuteen on ihmisoikeus, joka kuuluu kaikille. Projektin yksi tärkeimmistä tehtävistä on edesauttaa kehitysvammaisen ihmisen seksuaalioikeuksien toteutumista sekä saada heidät tuntemaan kehittyessään olonsa turvallisiksi. Kehitysvammaisen ihminen tarvitsee samaa tietoa seksuaalisuudesta kuin kaikki muutkin, mutta hänen on hankalampi saada riittävää tukea ja ohjausta yleisen terveyden- tai sosiaalihuollon piiristä.

Seksuaaliterveyttä kehitysvammaisille -projektin tavoitteena on lisätä kehitysvammaisen ihmisen elämänlaatua tukien, ohjaten ja opastaen heitä seksuaaliterveyteen liittyvissä asioissa. Sen tarkoituksena on antaa kehitysvammaisille tietoa seksuaalisuudesta sekä antaa asioille, ilmiöille ja kokemuksille nimiä. Seksuaaliterveyskasvatukseen ja -neuvonnan avulla kehitysvammaisen oppii tunnistamaan omat tunteensa ja tarpeensa sekä toteuttamaan ne itselle sopivalla ja sosiaalisesti hyväksyttävällä tavalla. Riittävät ja oikeaan ajankohtaan omaksutut tiedot seksuaalisuudesta tukevat seksuaalisuuden tasapainoista kehitystä.

Projekti on mahdollistanut matalan kynnyksen seksuaaliterveyskasvatuspalvelupisteen perustamisen kehitysvammaisille Tampereen keskustaan. Kehitysvammaiset voivat tulla palvelupisteeseen yksin tai kumppanin tai läheisen ihmisen kanssa. Palvelupisteessä he voivat osallistua myös ryhmätapaamisiin, joissa käsitellään esimerkiksi seurustelua, ehkäisyä, tunteita ja muita seksuaalikasvatukseen liittyviä teemoja. Kehitysvammaiset voivat lähettää projektin työntekijöille seksuaalisuuteen liittyviä kysymyksiä myös internetin välityksellä. Lisäksi projektissa koulutetaan ammattilaisia kohtaamaan kehitysvammaisen asiakkaan seksuaalisuus ja liittämään se osaksi kokonaisvaltaista hoitoa ja ohjausta. Projektissa tuotetaan myös ajantasaista, monipuolista ja selkokielistä seksuaaliterveyskasvatusmateriaalia.

Osa omaisista on suhtautunut projektiin mielenkiinnolla. Iso osa omaisista ei kuitenkaan ole osoittanut minkäänlaista kiinnostusta sitä kohtaan. Yhden asiakkaan omaiset ovat pyrkineet kieltämään lapsensa osallistumisen seksuaaliterveyskasvatukseen. Muutamat kehitysvammaisten kanssa työskentelevät ihmiset ovat ilmaisseet, ettei seksuaalisuus aiheena kiinnosta heitä, eikä se liity heidän työkuvaansa. Vastustuksesta huolimatta projektilla oli vuonna 2012 yhteensä 389 asiakaskontaktia. Tänä vuonna asiakaskontakteja on ollut 25.3.2013 mennessä 332.

Kehitysvammaisille järjestetään teemailtoja, joihin osallistuneilta kerätään palautetta. Palautetta antaneet ovat lähes poikkeuksetta olleet tyytyväisiä teemailtoihin ja pitäneet käsiteltyjä asioita tärkeinä. On keuhuttu sitä, miten teemailloissa seksuaalisuuteen liittyvistä asioista osataan puhua luonnollisesti, jolloin vaikealta tuntuviakin asioita on helppo ottaa puheeksi. Kehitysvammaisille asiakkaille on järjestetty myös pienryhmäkeskusteluja seksuaalioikeuksista. Tuokioon osallistuneet ovat antaneet positiivista palautetta ja pitäneet hyvänä, että seksuaalisuuteen liittyvistä asioista keskustellaan. Kehitysvammaisille annettavassa yksilöneuvonnassa asiakas voi itse valita aiheet, joista puhutaan. Jokaisen neuvontakerran loppuksi asiakkaalta kysellään tunnelmia. Mahdolliset jatkoneuvontakerrat suunnitellaan asiakkaan tunnelmien ja toiveiden mukaan. Asiakkaat ovat pitäneet ensimmäistä neuvontakertaa hyvänä ja lähes kaikki ovat halunneet tulla neuvontaan uudelleen.

5.2. SENSO - Sosiaaliset tarinat seksuaalikasvatuksessa ja ohjauksessa

Honkalampi-säätiö tarjoaa ja kehittää monialaisia sosiaalipalveluja vammaisille, vajaakuntoisille ja heidän kanssaan työskenteleville sekä näitä työalueita kehittäville yhteistyötahoille. Toiminnan lähtökohdana on

yhteistyö palvelujen ostajien ja käyttäjien kanssa. Asiakkaiden tarpeiden tunnistaminen sekä palvelujen sopivuus, tarkoituksenmukaisuus ja korkea laatu ovat säätiön toiminnan kivijalkoja. Yksi tavoitteista on, että asiakkaat saisivat palvelunsa kotiseudullaan.

Toiminta rahoitetaan myymällä sosiaalipalveluja. Kehittämistyöhön saadaan rahoitusta Raha-automaattiyhdistykseltä. SENSO - Sosiaaliset tarinat seksuaalikasvatuksessa ja ohjauksessa on Raha-automaattiyhdistyksen rahoittama ja vuosina 2012–2014 toteutettava kehittämisprojekti.

Seksuaalikasvatus on jokaisen perusoikeus. Kasvatus lisää hyvinvoinnin edellytyksiä antamalla valmiuksia ymmärtää omaa itseään ja omaa kehoaan. SENSO-projektin tavoitteena on kehitysvammaisten ja autismikirjon henkilöiden elämänlaadun parantaminen

- helpottamalla seksuaalisuuteen liittyvien aiheiden käsittelyä käyttämällä niiden käsittelyssä sosiaalisia tarinoita
- lisäämällä ammattilaisten tietoa ja tietoisuutta kehitysvammaisten seksuaalisuuteen ja seksuaalikasvatukseen liittyvistä aiheista
- luomalla toimintamalleja ja valmiuksia yhteisöjen aihealueeseen perehdyttämiselle
- tuottamalla interaktiivisia opetusmateriaaleja ryhmä- ja yksilöperehdytykseen

Projektissa käytetään työskentelymenetelmänä sosiaalisia tarinoita, joiden avulla kehitysvammaiset ja autismikirjon henkilöt oppivat ymmärtämään ja jäsentämään erilaisiin tilanteisiin liittyvää käyttäytymistä. Kuvin esitetyt tarinat hyödyntävät useampaa aistikanavaa, jolloin myös muistaminen paranee ja tieto on käytettävissä tilanteen eteen tullessa. Opeteltavina taitoina ovat mm. seksuaaliset turvataidot, joiden avulla opitaan tunnistamaan uhkaavia tilanteita ja toimimaan tilanteiden vaatimalla tavalla. Turvataidot kehittävät myös itsearvostusta ja kykyä ilmaista omaa tahtoa vaikeiksi koetuissa tilanteissa.

Projektin tavoitteiden toteutumista ohjaavat pilottiyksiköiden (asumispalveluyksikkö, erityisammattioppilaitos, autististen henkilöiden päivätoimintayksikkö ja erityisammattioppilaitoksen asuntola) arjesta nousevat tarpeet. Pilottiyksiköiden henkilöstöltä on kartoitettu, miten yksikössä käsitellään seksuaalisuutta ja siihen liittyviä asioita. Projektissa on mukana yhteensä 60 eri pilottiyksiköiden asiakasta lievästi kehitysvammaisista paljon tukea tarvitseviin autismikirjon henkilöihin.

Projektin tuloksena syntyvä Sensonet-verkkosivusto muodostaa helppokäyttöisen tieto- ja materiaalipankin, joka tarjoaa alan ammattilaisille välineitä seksuaalisuuden ja siihen liittyvien turvataitojen käsittelyyn kohderyhmän ehdoilla. Verkkosivuille tulee yleistä tietoa seksuaalikasvatuksesta ja -ohjauksesta, perehdytysmateriaalia ammattihenkilöstölle sekä kehitysvammaisille ja autismikirjon henkilöille, opetusvideoita ja seksuaalisuuteen liittyviä sosiaalisia tarinoita. SENSO-ohjaus on suunniteltu tukemaan verkkoympäristössä olevan materiaalin käyttöä seksuaalikasvatuksessa. Ohjauksen aihealueina ovat seksuaalisuus ja seksuaalisuuden käsittely sekä kuvasymbolien, sosiaalisten tarinoiden ja verkkosivuston käyttö seksuaalikasvatuksessa.

Senso-projektin aikana järjestetään koulutus, jonka tavoitteena on lisätä kehitysvamma-alan ammattilaisten tietoa kehitysvammaisten ja autismikirjon ihmisten seksuaalisuudesta ja helpottaa siihen liittyvien aiheiden käsittelyä sosiaalisten tarinoiden avulla. Koulutuksen käynyt saa tunnukset Sensonet-verkkosivustoon. Koulutuksen laajuus on kolme lähiopetuspäivää ja oppimistehtävät. Tavoitteena on, että SENSO-koulutuksen suorittanut opiskelija

- ymmärtää seksuaalikasvatuksen keskeisimmät käsitteet
- tiedostaa seksuaalisuuden merkityksen kehitysvammaisten ja autismikirjon henkilöiden parissa tehtävässä asiakastyössä
- osaa ohjata asiakkaita turvalliseen seksuaalikäyttäytymiseen

- tuntee kuvakommunikaation perusteet
- tuntee sosiaalisten tarinoiden rakenteen
- osaa käyttää kuvia ja sosiaalisia tarinoita seksuaalisuuteen liittyvien asioiden käsittelyssä
- osaa rakentaa sosiaalisen tarinan kuvakirjoitusohjelmalla, kuvatyökalulla tai muulla tavoin (tekstinkäsittelyohjelmat, piirtäminen)
- osaa etsiä ohjausmateriaalia Sensonet-verkkosivustolta ja käyttää materiaalia asiakastyössä
- osaa perehdyttää työyhteisöään seksuaalisuuden käsittelyyn Senso-koulutuksen ja Sensonet-verkkosivuston materiaalin avulla.

Projekti saavuttaa välillisesti koulutukseen osallistuvien ammattilaisten kautta satoja kehitysvammaisia, koska koulutukseen osallistuu muun muassa kuntoutusohjaajia. Projektissa on luotu hyvä yhteistyöverkosto, joka käsittää pilottiyksiköiden ja niiden taustaorganisaatioiden lisäksi tärkeimmät valtakunnalliset kehitysvammaisten ja autismikirjon henkilöiden parissa toimivat järjestöt. Yhteistyön tavoitteena on projektin tavoitteiden toteutumisen varmistaminen. Toisaalta yhteistyö mahdollistaa projektin tulosten ja projektissa tuotettujen materiaalien ja menetelmien levittämisen alan toimijoiden keskuudessa. Ammattihenkilöstö on törmännyt esteisiin pilottiyksiköissä projektin aikana. Seksuaalikasvatus koetaan toisinaan uhkana, koska sen pelätään innostavan nuoria seksuaaliseen kanssakäymiseen.

Senso-projektille ei tehdä ulkoista arviointia. Pilotointiin osallistuvalla ammattihenkilöstöllä sekä kehitysvammaisilla ja autismikirjon henkilöillä kerätään arviointitietoa lomakkeilla ja suullisesti. Projekti arvioi toimintaansa säännöllisesti RAY:n suositusten mukaisesti sekä itse luomallaan arviointimenetelmällä. Palautetta kerätään systemaattisesti jokaisen asiakasryhmän jälkeen. Tavoitteiden toteutumista seurataan projektin ohjausryhmässä ja projektiryhmässä. Koska pilotoinnit ovat vielä alussa, arviointitietoa ei ole vielä saatavissa. Projekti voi tarvittaessa toimittaa SEAD:lle kokoamaansa arviointitietoa kevään 2013 itsearviointipäivän jälkeen.

OSA B Miten asioiden tulisi olla tulevaisuudessa

6. Millaista aikuisten kehitysvammaisten seksuaalikasvatuksen tulisi olla?

Aikuisten kehitysvammaisten seksuaalikasvatus on hajanaista. Esimerkiksi osassa kehitysvammaisten hoitokodeista ja asuntoloista henkilöstöltä puuttuu osaamista ja osaamisen taso vaihtelee kunnittain ja alueittain. Usein toteutuneessa seksuaalikasvatuksessa on kyse rajoittamisesta, reagoinnista kehitysvammaisen sopimattomana pidettyyn käyttäytymiseen esimerkiksi puhumalla siitä, ettei vaatteita voi riisua pois päältä missä tahansa ja ettei asuntolan yhteisissä tiloissa voi kulkea alastomana ja ettei itsetyytytys sovi yhteisiin tiloihin. Oma huone on sen sijaan oma tila, jossa voi olla miten haluaa ja tehdä mitä haluaa. Muuten kehitysvammaisten seksuaalisuuteen liittyvistä asioista ei juuri puhuta, eivätkä ammattilaiset ota aihealuetta puheeksi sen paremmin kehitysvammaisten aikuisten kuin heidän vanhempiensa kanssa. Yhtenäisiä käytänteitä ei ole ja koko aihealueesta puhumisen tarve ja merkitys voidaan mitätöidä. Vanhempiin ikäluokkiin kuuluville ammattilaisille ja myös monille vanhemmille asia voi olla tabu, aihe joka halutaan sivuuttaa mahdollisimman nopeasti. Vasta työuransa alussa olevat työntekijät ja omiin opintoihinsa sisältyviä harjoittelujaksoja alan toimintayksiköissä suorittavat voivat puolestaan kokea vaikeiksi asioiksi esimerkiksi kaltoin kohteluun ja hyväksikäyttöön puuttumisen. Ne ovat aloittelevalle työntekijälle herkästi tilanteita, joita ei osata/haluta käsitellä ja joista ei haluta raportoida.

Toteutuneen seksuaalikasvatuksen puutteista huolimatta kehitysvammaisten seksuaalisuus on tiedostettu asia. Nykyisin henkilökunta on monissa paikoissa rohkaistunut puhumaan kehitysvammaisten seksuaalisuudesta ja seksuaalikasvatuksesta. Kyseessä on kuitenkin edelleen asia, jota vain pieni ryhmä

alan ammattilaisia vie eteenpäin. Aihetta käsitellään muun muassa Kehitysvammaisten tukiliiton/tukisäätiön järjestämässä asumisvalmennuksessa sekä sopeutumiskursseilla. Osaamista löytyy myös Rinnekoti-säätiöstä, kehitysvammaneuvoista sekä koulutetuilta seksuaaliterapeuteilta ja -neuvojilta. Silti on tarvetta seksuaalikasvatuksen standardisointiin ja yhtenäisiin sääntöihin: mitä sen tulisi olla ja miten se tulisi toteuttaa.

Asennekasvatusta tarvitaan edelleen myös kehitysvamma-alan ammattilaisten keskuudessa. Kehitysvammaisen tarvitsee seksuaalikasvatusta siinä missä muutkin. Hänellä on lupa kasvaa ja tehdä valintoja. Törmätessään ympäristön usein kielteisiin asenteisiin, kehitysvammaisen tarvitsee ammattilaisilta tukea ja oman seksuaalisuutensa kannattelua. Mitä luontevammin itse suhtautuu, sitä luontevampia ovat asiakkaat. Henkilökunnan pysyvyys helpottaa luottamuksellisten suhteiden solmimista ja myös vaikeammista asioista puhumista. Kun ammattilaiset ja kehitysvammaiset tuntevat toisensa, voidaan välttää mahdolliset väärät tulkinnat. Tunteminen helpottaa myös oikeiden asioiden käsittelyä oikealla tavalla ja oikeaan aikaan kehitysvammaisen kronologinen, kognitiivinen ja seksuaalinen ikä huomioiden. Haasteita liittyy esimerkiksi kaikkein vaikeimmin vammaisten seksuaalisuuden ja epätyypillisen seksuaalisen toiminnan sekä monikulttuurisuuden käsittelyyn. Voidakseen vaikuttaa vanhempien kautta ja tukea aikuisten kehitysvammaisten seksuaalisuuden toteutumista tätäkin kautta, tulisi ammattilaisilla olla valmiuksia asioiden puheeksi ottamiseen myös vanhempien kanssa. Ammattilaisten valmiuksia olisi mahdollista lisätä esimerkiksi alan erityisammattitutkinnon kautta, tuottamalla materiaalia sekä työnohjauksella, jossa ammattilaiset saisivat purkaa seksuaalisuuteen liittyviä tilanteita.

Sekä vanhemmat että kehitysvammaiset nuoret aikuiset kertoivat, että ehkäisyasia ja sukupuolitaudit on käyty koulussa läpi. Tämänkaltaisten asioiden käsittely koski erityisesti lievemmin kehitysvammaisia. Sekä vanhemmat että ammattilaiset korostivatkin sitä, miten tärkeää on huomioida kehitysvammaisen kehitystaso asioita käsiteltäessä ja antaa tarvittava määrä tarpeenmukaista tietoa, oikeaan aikaan, ymmärrettävällä tavalla ja iän mukaisesti esitettynä. Seksuaalisen kehitysiän määrittämisessä voidaan hyödyntää esimerkiksi seksuaalisuuden portaita (Korteniemi-Poikela & Cacciatore 2000). Vaikeammin vammaisen ei esimerkiksi välttämättä ole kiinnostunut toisesta sukupuolesta ja myös seksuaalinen voi olla kehitys viivästynyt. Tästä huolimatta ikäisten seura ja kuuluminen joukkoon on tärkeää ja esimerkiksi asuntolaan muuton myötä voi tulla ihastumisia. Myös kehitysvammaista nuorta on tarpeen kohdella nuorena.

Aiemmin seksuaalikasvatuksessa lähdettiin liikkeelle apuvälineistä ja mentiin ns. suoraan asiaan. Nykyisin korostetaan enemmän sosiaalista puolta ja ihmissuhteita. Myös seksuaalisuuden peruslähtökohtana on kyky olla muiden kanssa ja tunteiden tunnistaminen ja niiden ilmaisu. Ei ole selvää, että kaikki osaavat erottaa, miten ystävyys eroaa seurustelusta ja mitä on tilanteen mukainen toiminta. Toisaalta on olennaista erottaa toisistaan oma tila ja julkinen tila ja ymmärtää, mikä on soveliasta käyttäytymistä missäkin ja mikä on sopiva välimatka muihin. Hygieniasta huolehtimisessa on kyse paitsi omasta hyvinvoinnista myös muiden huomioimisesta. On luvallista olla kaunis, puhdas ja siisti. Hormonikierukan tai ehkäisytablettien käyttö voi puolestaan olla raskauden ehkäisyn sijaan perusteltua runsaiden kuukautisten ja kuukautisiin liittyvien mielialanvaihteluiden vuoksi.

Kehitysvammaisen aikuisen itsemääräämisoikeus liittyy läheisesti ihmissuhdetaitoihin, mutta myös turvakasvatukseen. Osa kehitysvammaisista hakee muiden hyväksyntää väärää tietä ja on alttiita taipumaan toisen tahtoon, mikä altistaa varsinkin kehitysvammaiset tytöt ja naiset myös seksuaaliselle hyväksikäytölle. Tämän vuoksi he tarvitsevat tukea itsemääräämisoikeudelleen ja sen pohtimiselle, miten voidaan antaa lupa ja kenellä ja miten on lupa koskea. Miten toimia vastuullisesti ja miten ottaa vastaan toisen unelmia ja millaiset tavoitteet ovat realistisia? TV-ohjelmista ja internetistä saatu tieto on usein hyvin stereotyyppistä. Erityisesti lievemmin kehitysvammaisilla pinnalla voivat olla myös omaan ulkonäköön, parisuhteeseen, kumppanin kanssa yhteen muuttamiseen, perheen perustamiseen ja vanhemmuuteen liittyvät kysymykset. Niihin voi liittyä pelkoa omasta osaamisesta, mutta erityisesti tarvetta tietoon siitä, mitä kaikkea tulee eteen,

jos muutetaan yhteen sekä mitä lapsen hoitaminen on ja mitä se vaatii. Perhettä perustamassa olevien kehitysvammaisten aikuisten vanhemmat puolestaan kaipaivat tietoa siitä, miten kehitysvammaiset vanhemmat yleensä selviävät vanhemmuudesta ja kuinka yleistä on, että myös kehitysvammaisten vanhempien lapsilla on kehitysvamma.

Haasteena on selkeiden materiaalien puute. Käytetty kieli on usein liian vaikeaa, olipa sitten kyse mieheksi/naiseksi kasvamisesta, turvataidoista, seksuaaliterveydestä tai seksuaalioikeuksista. Tarvitaan selkokielistä materiaalia, joka mahdollistaa kehitystason mukaisen ymmärryksen ja lisää toimintamahdollisuuksia. Osa kehitysvammaisista nuorista aikuisista katsoi saavansa tietoa parhaiten, kun joku kertoo asioista. Kerrottua voidaan täydentää kirjallisella materiaalilla, johon sisältyy selkeitä kuvia. Kirjallisen materiaalin etuna on, että siihen voi halutessaan palata. Oheismateriaalina voidaan lisäksi käyttää videoita. Olennaista on, että kehitysvammaisilla on näissä tilanteissa tilaisuus esittää kysymyksiä mieltään askarruttavista asioista ja että he myös saavat vastauksia kysymyksiinsä. Itsenäisen tiedonhaun välineinä toimivat kirjallisten materiaalien ohella TV, netti ja kaverit, joiden kanssa voi keskustella asioista. Myös vanhemmat painottivat vertaistuen merkitystä esimerkiksi parisuhdetta, perheenperustamista ja vanhemmuutta koskevien asioiden käsittelyssä. Mahdollisuuksia vertaistukeen tarjoavat esimerkiksi teemaillat, joissa samankaltaisessa elämäntilanteessa olevat tai samasta aihepiiristä tietoa haluavat voivat kohdata toisiaan.

Lähteet

Ahokas, N. & Pasila, E. 2011. Kehitysvammaisen nuoren seksuaalisuuden tukeminen perheen näkökulmasta Seinäjoen ammattikorkeakoulu. Sosiaali- ja terveysalan yksikkö. Hoitotyön koulutusohjelma. Opinnäytetyö. Saatavissa sähköisenä. Luettu 21.2.2013 https://publications.theseus.fi/bitstream/handle/10024/30701/Ahokas_Noora.pdf?sequence=1

Asuntoja kehitysvammaisille ja vaikeavammaisille. Ehdotus kehitysvammaisten ja muiden vaikeavammaisten asunto-ohjelmaksi vuosille 2010–2015. 2009. Ympäristöministeriön raportteja 16/2009. Saatavilla sähköisenä. Luettu 21.2.2013. <http://www.ymparisto.fi/download.asp?contentid=105473&lan=sv>

Avioliittolaki 13.6.1929/234. Saatavana sähköisenä. Luettu 15.2.2013 [http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1929/19290234?search\[type\]=pika&search\[pika\]=Avioliittolaki](http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1929/19290234?search[type]=pika&search[pika]=Avioliittolaki)

Avioliittolaki 2.luku 16.4.1987/411. Saatavana sähköisenä. Luettu 15.2.2013. [http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1929/19290234?search\[type\]=pika&search\[pika\]=Avioliittolaki#a16.4.1987-411](http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1929/19290234?search[type]=pika&search[pika]=Avioliittolaki#a16.4.1987-411)

Esitutkintalaki 30.4.1987/449. Saatavissa sähköisenä. Luettu 15.2.2013. [http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1987/19870449?search\[type\]=pika&search\[pika\]=Esitutkinta](http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1987/19870449?search[type]=pika&search[pika]=Esitutkinta)

Henttonen, P. 2005. Miten suhtautuminen kehitysvammaisten ja heikkolahjaisten henkilöiden lisääntymiskykyyn ja vanhemmaksi tulemiseen on muuttunut suomalaisessa yhteiskunnassa 1930-luvulta nykypäivään. Kehitysprojekti. Kehitysvammaisten tukiliitto ry. Saatavissa sähköisenä. Luettu 21.2.2013. <http://www.kvtl.fi/fi/ammattisivut/paattyneet-projektit/enemman-otetta-omaan-elamaan/kehitysvammaisuus-ja-seksuaalisuus>

Henttonen, P. & Kantojärvi, AS. 2012. Kehitysvammaisen vanhempi. Saatavissa sähköisenä. Luettu 22.2.2013. <http://www.sosiaaliportti.fi/fi-FI/lastensuojelukasikirja/tyoprosessi/erityiskysymykset/kehitysvammaiset/kehitysvammaisenvanhempana/#>

Ihan epänormaalia. Vammaisuuden historia. Multimedia. Saatavissa sähköisenä. Luettu 15.2.2013. http://tkm.fi/ihan_epanormaalia_multimedia/fi/

Ilman esteitä. Vammaisten seksuaalioikeudet ja kehitys. 2011. Väestötietosarja 23. Väestöliitto: Helsinki. Saatavissa sähköisessä muodossa Luettu 13.2.2013. <http://vaestoliitto-fi-bin.directo.fi/@Bin/e5b2d8be0f49d2c6d2305f44154f5b94/1360848168/application/pdf/1191805/IlmanEsteit%C3%A4-%20vammaisten%20seksuaalioikeudet%20ja%20kehitys.pdf>

Ilmonen, T.; Karanka, I. & Palokari, S. (2001). Iloinen soturi ja suloinen kuningatar. Kehitysvammaliitto: Helsinki.

Kantojärvi, A. 2008. Vanhemmuuden haasteita. Kehitysvammaisten Tukiliitto ry. Saatavissa sähköisenä. Luettu 21.2.2013. <http://www.sosiaaliportti.fi/File/90fdc7d0-7877-41eb-a90a-7f21154d4309/kehitysvammaisen%20vanhemmuud>

Kaski, M. Vammaishuolto. Saatavissa sähköisenä. Luettu 15.2.2013. www.terveyskirjasto.fi/terveyskirjasto/tk.koti?p_artikkeli=suo00059

Kehitysvammalaki 23.6.1977/519.

Kontula, O. 2007. Peruskoulun seksuaalikasvatus 2000-luvun Suomessa – Pojilla edelleen heikot tiedot. Saatavissa sähköisenä. Luettu 21.2.2013. <http://www.vaestoliitto.fi/@Bin/340512/peruskoulun+sekskasv+kontula.pdf>

Korteniemi-Poikela, E. & Cacciatore, R. Seksuaalisuuden portaat. Opetushallitus: Helsinki. Tiivistelmä saatavissa sähköisenä. Luettu 28.2.2013. http://www.vaestoliitto.fi/nuoret/kasvu_ja_kehitys/seksuaalisuuden_portaat/

Laki ammatillisesta koulutuksesta 21.8.1998/630. Saatavissa sähköisenä. Luettu 21.2.2013. <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1998/19980630>

Laki kehitysvammaisten erityishuollosta 23.6.1977/519. Saatavissa sähköisenä. Luettu 15.2.2013. <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1977/19770519>

Laki yleisestä oppivelvollisuudesta 101/1921.

Miikki, E. 2011. Kehitysvammaisten asukkaiden seksuaalisuuden tukeminen palvelukodin arjessa. Mikkelin ammattikorkeakoulu. Sosiaalialan koulutusohjelma. Opinnäytetyö. Saatavissa sähköisenä. Luettu 21.2.2013. https://publications.theseus.fi/bitstream/handle/10024/34888/miikki_essi.pdf?sequence=1

Mähönen, H. Tietoa. Taitoa. Osaamista. Merikosken ammatillinen koulutuskeskus 1957-2007. Hengitysliitto Helin julkaisuja 20/2007.

Palonen-Munnukka, R. 2009. Mitä niille rakkaudesta puhuu. Mediapinta: Tampere.

Peruskoululaki 27.5.1983/476.

Rikoslaki 19.12.1889/39. Saatavissa sähköisenä. Luettu 15.2.2013. <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1889/18890039001#e-22>

Rikoslaki 20. luku 24.7.1998/563. Saatavissa sähköisenä. Viitattu 15.2.2013. [http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1889/18890039001?search\[type\]=pika&search\[pika\]=1995%2F578#L20](http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1889/18890039001?search[type]=pika&search[pika]=1995%2F578#L20)

Rikoslaki 21. luku 21.4.1995/578. Saatavissa sähköisenä. Luettu 15.2.2013. [http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1889/18890039001?search\[type\]=pika&search\[pika\]=1995%2F578#L21](http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1889/18890039001?search[type]=pika&search[pika]=1995%2F578#L21)

Sterilisointilaki 13.6.1935/227.

Sterilisoimislaki 24.4.1970/283. Saatavissa sähköisenä. Luettu 15.2.2013. [http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1970/19700283?search\[type\]=pika&search\[pika\]=Sterilisoimislaki](http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1970/19700283?search[type]=pika&search[pika]=Sterilisoimislaki)

Tilasto ja indikaattoripankki SOTKANet. Vammaispalvelut. Saatavissa sähköisenä. Luettu 21.2.2013. <http://uusi.sotkanet.fi/portal/page/portal/etusivu/hakusivu?group=359>

Vammaispalvelujen käsikirja. 2013. Terveys- ja hyvinvoinnin laitos. Saatavissa sähköisenä. Luettu 13.2.2013. <http://www.sosiaaliportti.fi/fi-FI/vammaispalvelujen-kasikirja/tyovalineita/vakivalta-ja-vammaisuus/>

Vajaamielislaki 1958/107.

Vehmanen, M. 2012. Vanhemmuuden tukena. Kehitysvammaisten Tukiliitto ry. Saatavissa sähköisenä. Luettu 21.2.2013. http://www.kvtl.fi/media/Julkaisut/Oppaat/Tukiliiton_julkaisusarja_2012_alkaen/KVTL_Vanhemmuuden_tukena_2012_verkko.pdf

Väestöliiton seksuaaliterveyspoliittinen ohjelma 2006. Väestöliitto: Helsinki. Saatavissa www-muodossa Luettu 14.2.2013. <http://vaestoliitto-fi-bin.directo.fi/@Bin/dc0d56312afbe700c437ddcf1f7f1d63/1360759795/application/pdf/906885/Sekstervpolohjelma.pdf>